

Låt världen

En journalist som skriver historia

Timothy Garton Ash

Född 1955.

Garton Ash är docent i historia vid St. Anthony's College i Oxford, där han under stora delar av 80-talet och 90-talet också var Fellow. Men Garton Ash har också gästspelat på olika universitet och forskningsinstitutioner runt om i världen, som exempelvis Fellow vid Woodrow Wilson International Center for Scholars in Washington, DC.

Under stora delar av 1980-talet bodde och reste han runt i Östeuropa. Då medverkade han regelbundet i tidskrifter som *Der Spiegel* och *The Spectator*. Nu kan man ofta läsa honom i tidningar och tidskrifter som *The New York Review of Books*, *The Prospect*, *The Times Literary Supplement* och *The Times*.

Är författare till ett tiotal böcker som översatts till femton olika språk och som givit honom utmärkelser som *Commentator of the Year* (1989), *David Watt Memorial Prize* (1990) och *Premio Napoli* (1995). Tre av böckerna har översatts till svenska: *Folket det är vi* (Bonnier, 1990), *Personakten* (Norstedts, 1998) och den nu aktuella *Samtidens historia* (Norstedts, 2000).

När Norstedts förlag gav ut hans bok *Personakten* presenterades Garton Ash som "Englands svar på Peter Englund." En internationell storhet, alltså...

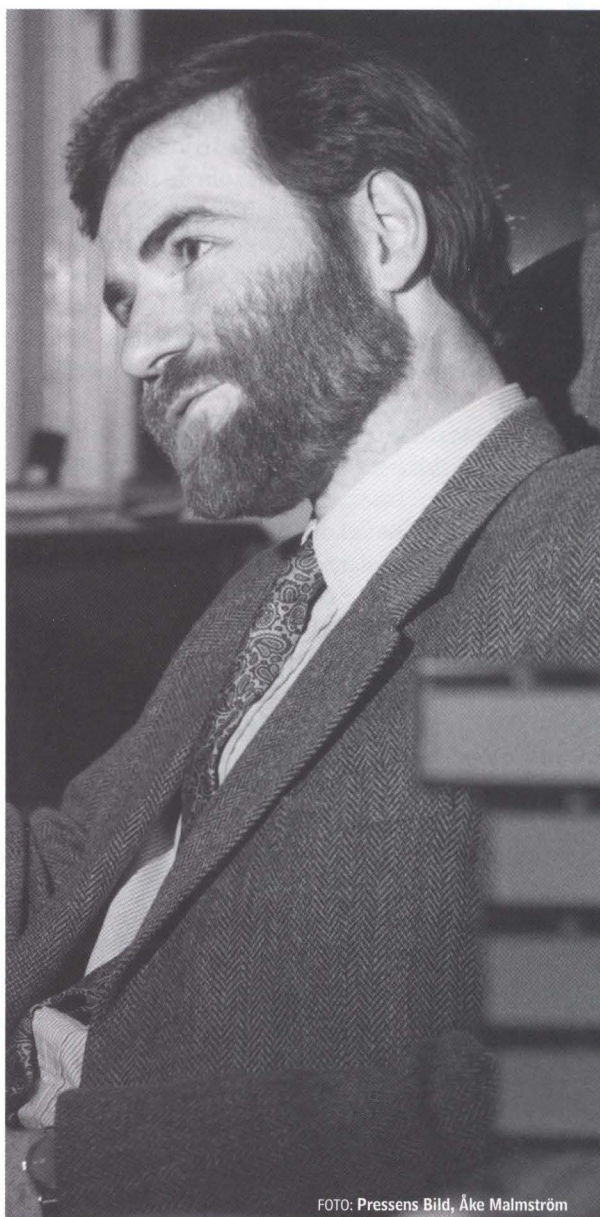

FOTO: Pressens Bild, Åke Malmström

få veta

1989 var ett magiskt år. Den brittiske journalisten och historikern Timothy Garton Ash reste runt i Östeuropa och talade med de blivande revolutionärerna. Inte många kände till honom då, nu är en hel värld bekant med honom. Garton Ash var inte bara där för att rapportera. Han skrev historia.

FRÅN HRADCANY, DEN GAMLA BORGEN på Prags kullar, kunde Makten se ned över ett Prag där människor inte längre lydde. Det var under novemberdagarna 1989, då allt stod och vägde och ingen riktigt visste hur Husakregimen skulle reagera på trycket underifrån. Jirina Siklova, sociolog och ledande dissident, befann sig i källaren till ett galleri i centrala Prag, i närheten av centralkommitténs högkvarter, tillsammans med andra oliktankande. Utanför väntade milisen och kravallpolisen. Dissidenterna försökte uppbåda optimism. Men det var oroligt. Plötsligt dök det upp en främmande man nere i källaren. Han följde noggrant med i vad som sades. Han talade inte tjeckiska men fick allt översatt. När Siklova och de andra fick klart för sig att det var en framstående brittisk journalist drog de en lättadens suck. Antingen skulle inte polisen våga ingripa med en utländsk journalist närvarande – och om de ändå gjorde det skulle hela världen få kännedom om det.

Så minns Siklova sitt första möte med Timothy Garton Ash. Och hon minns det med tacksamhet. Hans närvaro gav en känsla av trygghet. De kände sig inte så ensamma och utsatta längre. Kravallpolisen hade sina genomskinliga plastsköldar – nu hade dissidenterna också fått en sköld.

Före "1989" var Timothy Garton Ash mest känd i den krets som läste tidskrifter som *The Spectator* och *The New York Review of Books* – och dessutom var

intresserade av Östeuropa. "Highbrow" var ordet. Efter *Annus mirabilis* blev han världskänd som skildraren av frigörelsen från de kommunistiska diktaturerna. Uppbrottet. Muren föll först i Warszawa, Budapest och Prag. Sedan föll muren i Berlin. Till slut föll den ju även i Sovjetunionen, men den historien lämnade Garton Ash till andra. Hans strålkastarljus var riktat mot det Central-europa som dök upp som en fågel Fenix. När det hände var Garton Ash där. På det godas sida. Det gav en särskild närvarokänsla. Han berättade inifrån. Med känsla. Med medkänsla.

Med sina berättelser vann Garton Ash inte bara en plats i de förtryckta folkens hjärtan utan också en plats bland de stora skrivarna av samtidens historia.

DET ÄR PÅ NÅGOT SÄTT HELT RÄTT att det var intresset för den tyska motståndsrörelsen mot Hitler som förde Timothy Garton Ash in på det spår som sedan blev hans bana. 1978, som tjugotreårig student i historia, kom han till Västberlin och året efter klev han över muren och bosatte sig i Östberlin. Humboldtuniversitet var motsatsen till allt vad Humboldt stod för. Östtyskland var motsatsen till frihetens lyckorike.

I stället för en avhandling blev det en bok om hur lite livet var i DDR. När *Und willst Du nich mein Bruder sein...* (Reinbek bei Hamburg, 1981) hade kommit ut i Västtyskland fick inte Garton Ash längre komma

*Analysen är intelligent.
Signaturen är personlig.
Resultatet är lysande.*

in i DDR. Han blev portad. Garton Ash styrde då kosan till Polen där märkliga saker var på väg att inträffa. Arbetare strejkade. Arbetare ville ha en oberoende fackförening. Solidaritets födelse 1980. Walesa. Jaruzelski. Undantagstillståndet 1981. Om detta skrev Garton Ash artiklar präglade av det som blivit hans varumärke: människorna, interiörerna, stämningarna. Det blev också en bok om Solidaritet: *The Polish revolution* (London, 1983).

Under 1980-talet skaffade han sig unika personliga kontakter runt om i Östeuropa. Han var där. Artiklar och essäer från den tiden återfinns samlade i *The uses of adversity* (London, 1989) och har fortfarande stort läsvärde som förebådare av det som komma skulle. Garton Ash skildrar sprickorna och förfallet. Cynismen. Låt-sasvärlden. Ett Polen där staten långsamt löstes upp. Ett Tjeckoslovakien i diktaturens järngrepp. Hoppet hos de få. Modet hos de ännu färre. Slutsatserna om framtiden var knappast ljusa. Ändå var det just under dessa mörka år som ett svagt ljus började flimra.

I genombrottsboken, essäsamlingen *We the people – the revolutions of '89* (London, 1990) tas läsarna med till de politiska scenerna i Warszawa, Budapest, Berlin och Prag det magiska året 1989. Garton Ash diskuterar skillnader och likheter mellan de olika frigörelseprocesser, men också hur de hängde samman med varandra. Inte minst innehåller den intrikata beskrivningar av de förhandlingar mellan oppositionen och de styrande, som ledde fram till myntandet av begreppet *refolution*. Det handlade både om reform och om revolution. Förändringen var fredlig (reform) men dess karaktär radikalt omdanade (revolution).

När ljuset väl var tänt dröjde det inte länge innan det gick att se vad som hade funnits i mörkret. Där fanns olika saker: Frihetslängtan. En vilja att komma tillbaka till Europa, dvs till Västeuropa.

Och så har det faktiskt blivit, menar Garton Ash. Trots skumraskpolitiker, korruption och rättsosäkerhet har på kort tid Polen, Ungern, Tjeckien och numera även Slovakien återvänt till Europa. Den tyska återföreningen har Garton Ash ägnat en egen studie, *In Europe's name* (London, 1993). I den framstår Helmut Kohls i dag så devalverade storhet åter i sin fulla glans. I ett slag övergavs den politiska linje som hade satt den politiska stabiliteten framför friheten och därmed i praktiken var

inriktad på bevarandet av såväl ett delat Tyskland som ett delat Europa.

Kohl gjorde det – trots motstånd från både François Mitterrand och Margaret Thatcher – men med hjälp från president Bush. Åtskilligt gick fel men det skall ställas mot det som uppnåddes. Med DDR i graven sattes en viktig spik i kommunismens kista. Samtidigt föddes ett nytt Tyskland. Tyskland.

I vanlig ordning vrider och vänder Garton Ash på händelser, motiv och resultat. Helt klart är dock att Tyskland inte är detsamma efter enandet och återupptäckten av det nationella intresset. Det påverkar i sin tur hela Europa. Oavsett hur det tolkas.

När ljuset tändes i Östeuropa upptäcktes också det som

dolts i de mörka skuggorna: Intolerans. Nationalism av den dystra sorten. Övergången från realsocialismen till post-kommunismen var viktig för hur mörkret hanterades. Våld har tenderat att leda till att problemen ökat. Fredliga medel har underlättat. Det kan också vara så att det fanns förutsättningar (traditioner, personer, tillfälligheter) som möjliggjorde refolutioner på vissa håll och uteslöt dem på andra. Eller båda delarna. Men Garton Ash är också kritisk mot det sätt på vilket väst hanterat segern i det kalla kriget. Kritiken faller tungt i hans nya bok *The history of the present* (London, 1999). I det forna

Jugoslavien har USA och EU framför allt visat sin oförmåga att handla. I tid. Eller, för den delen, att göra de rätta sakerna. Var fanns marktrupperna, frågar han uppgivet i sin analys av hur Kosovo fick ett a på slutet. Det a:et kan stå både för Albanien och för den anarki med laglöshet och etnisk rensning (med omvända förtecken) som nu råder.

Liksom på 80-talet påminner han om hur väst sviker sina egna värden. Varför skaffade sig inte EU en armé för att hålla ordning på Balkan i stället för att lägga ned kraft på fredsprojektet EMU – ett projekt mellan stater som det redan råder ytterst fredliga förhållanden mellan.

Så vad skall det bli av EU och Europa? Timothy Garton Ash tvivlar. EMU gillar han inte. Överhuvudtaget är han skeptisk till tanken på skapandet av ett nytt slags politisk enhet i Europa i en tid som snarare präglas av nationalstatens återkomst än av dess försvinnande. Det centrala borde vara att sprida det liberala samhällets dygder och inte att till varje pris ena Europa. Det finns plats för en liberal nationalism. Det är värdena som är målet.

Liksom på 80-talet påminner han om hur väst sviker sina egna värden. Varför skaffade sig inte EU en armé för att hålla ordning på Balkan i stället för att lägga ned kraft på fredsprojektet EMU – ett projekt mellan stater som det redan råder ytterst fredliga förhållanden mellan?

Drivkrafterna var flera. För vissa var det en tro på det kommunistiska systemet som gjorde dem till angivare. För andra handlade det om opportunist – man förrådde sina nära och kära för att få fördelar, t ex utlandsresor. En tredje kategori utsattes för utpressning. Ibland var det en salig röra av motiv.

Någon ondska säger Ash sig inte hitta. Men är det verkligen så?

TIMOTHY GARTON ASH har en alldeles egen stil. Den är bitvis journalistisk och ibland närmast litterär – men några sidor senare är det strikt analys som gäller. Han rör sig fritt i tiden och mellan länder och kulturer – utan att för den skull bara vara en intellektuell flanör. Det finns budskap. Ett sådant är att vederlägga ”Huntingtonismen”, tanken på skarpt åtskilda kulturkretsar som mer eller mindre determinerar skilda samhällsutvecklingar och som står i motsättning till varandra. Garton Ashs Europa inkluderar även det andra Europa, det som finns på Balkan. Gränserna är inte så tydliga. Människorna inte så olika. Det är möjligt att sprida den liberala ordningen. Det är det som är det viktiga. Ett annat underliggande tema är den totalitära staten och den enskilde individens utsatthet i ett tillstånd av absolut osäkerhet. Mot detta ställer Garton Ash upp som den liberala frihetens försvarare. Det är själva kärnan i hans arbete.

Som ung student läste han George Orwell för att ta reda på hur man blir en bra författare, men med Orwells *Djurfarmen* och *1984* injicerades också ett avståndstagande från den totalitära staten och en känslighet för dess mekanismer. Kontakten med den liberala samhällsvetaren Ralf Dahrendorf måste ha fördjupat insikterna.

I *The file* (London, 1997) ger sig Garton Ash ut på jakt efter sitt eget förflutna och möter just totalitarismens mekanismer. Det handlar om den personakt som Ministerium für Staatssicherheitsdienst, ”populärt” kallat Stasi, upprättade över honom. I denna konfronterades han – under kodnamn Romeo – med obehagliga fakta om hur människor han mött förrått honom. Hans ”dagbok” omfattade 325 sidor och uppgifterna var som regel korrekta. Ändå förstod inte granskarna. Vad förstod de då av dissidentsångaren Wolf Biermanns personakt som var på 40 000 sidor? Vad förstod de överhuvudtaget?

I en stat där 90 000 arbetade för Stasi och 20 procent av befolkningen ”extraknäckade” som IM, inofficiella medarbetare, gick det egentligen inte att lita på någon.

Makar angav varandra. Ledande oppositionella gick i verkligheten regimen ärenden. Mest utbrett var vardagsangiveriet grannar och arbetskamrater emellan. Närmare ett förverkligande av Orwells *1984* har nog inte någon stat kommit. Med sin egen akt som utgångspunkt beskriver han systemet, talar med stasiofficerare som övervakat honom och med vänner som angivit honom, och försöker förstå.

Drivkrafterna var flera. För vissa var det en tro på det kommunistiska systemet som gjorde dem till angivare. För andra handlade det om opportunist – man förrådde sina nära och kära för att få fördelar, t ex utlandsresor. En tredje kategori utsattes för utpressning. Ibland var det en salig röra av motiv. Någon ondska säger Ash sig inte hitta. Men är det verkligen så?

I sin jakt på det som utmärker angivaren anknäver han till 50-talets forskning om den auktoritära personligheten. Ingen kan på förhand vara säker på hur man skulle klara av att leva med bevarad värdighet under trycket från ett totalitärt system. Men Garton Ash pekar också på den specifika bakgrund som ”hans” angivare hade. De flesta hade gått i nazistiska skolor: de var mottagliga för auktoritära värderingar och såg sig själva som delar av systemet och inte som självständigt handlande individer med ett eget moraliskt ansvar. I vissa avseenden var det också samma system – med hyllandet av disciplin och lydnad, renlighet och punktlighet. Ett annat gemensamt drag var att de växt upp utan fäder (som dött under det andra världskriget). Staten och Stasi blev en slags fadersersättning. Inte undra på att de fick problem!

Personakten är ett djupt personligt dokument men berättelsen har allmängiltighet. Den ger ett porträtt av den totalitära staten och dess mekanismer. Den säger också något om svårigheten att veta vem man kan bli: Kain eller Abel? I den meningen är vi alla både Kain och Abel. Det skall vi inte glömma. Inte heller det som varit. Timothy Garton Ash lyfter fram behovet av att vi minns. Behovet av reningsprocesser för att motverka Walthei-

mers sjukdom med det typiska syndromet selektiv förträngning av det förflutna. Det gäller kommunismen men det gäller också Förintelsen. Hade Haider och Le Pen varit möjliga om Österrike och Frankrike kommit ihåg? I det forna Östeuropa pekar han på att utresningar och rättegångar har en brist på precision som därmed kan motverka det goda syftet. I stället prisar han den väg som Tyskland tagit och där betoningen lagts på öppenhet och debatt.

Mot den bakgrunden anser nog Garton Ash att Förintelsekonferensen var ett positivt initiativ, men däremot att EU-14:s kollektiva bestraffning av Österrike är fel väg.

TIMOTHY GARTON ASH har med rätta hyllats för sina inträngande skildringar av hur befrielsen av Centraleuropa gick till. Han är ett tidsvitne. Han var där. Men Garton Ash var inte bara en passiv observant, en förbiresande som råkade vara på rätt plats vid rätt tidpunkt. Garton Ash *ville* vara där det hände. Han gjorde vänskaper och blev därmed även ett slags rådgivare. Han bidrog just till magin på *Laterna Magica* i Prag. Garton Ash har alltså inte bara skrivit om historien utan faktiskt varit med om att *skriva* historia. Om detta berättar han underbara historier. Storheten ligger bland annat i hans förmåga att fånga det lilla. Detaljen som inte bara ger närvarokänsla utan blir till den vridning på kalejdoskopet som gör att ett nytt landskap träder fram. Det stora skendet.

Den tjeckiska sociologen Jirina Siklova prisar hans förmåga till inlevelse – i staters problem såväl som människors liv. Timothy Garton Ash är inte den som använder provokationen som arbetsmetod eller utnyttjar tillfälliga svagheter för att få en bra story. Respekt.

När Siklova tänker på honom går tankarna till en scen från Richard Attenboroughs film om Mahatma Gandhi. I den scenen frågar en journalist Gandhi vad han kan göra. Gandhi svarar: se, betrakta och berätta. Låt hela världen få veta vad som sker. Det är så dissidenter som Siklova ser på Oxfordhistorikerns betydelse.

Timothy Garton Ash har skildrat refolutionerna på ett sätt som ingen annan gjort. Men har inte andra skildrat andra omvälvningar i en jag-var-där-genre? Var inte John Reeds *Tio dagar som skakade världen* – den bok som lade fast bilden av den godhjärtade oktoberrevolutionen

1917 – samma slags historiska "reportage". Både Garton Ash och Reed var ju långt mer än historieberättare. De var sympatisörer. De var med. Inget kunde dock vara mer annorlunda. Inte därför att Reed skildrar hur det röda hjulet började rulla medan Garton Ash en evighet senare beskriver hur hjulet rullas tillbaka. Reed var anställd propagandist. Garton Ash är bara Garton Ash. Som varande bolsjevikernas bildmakare hade Reed inte längre ett journalistiskt uppdrag. Garton Ash däremot sviker inte yrkeshedern. Den dubbla. Han är också historiker.

Timothy Garton Ash har frilagt det totalitära systemets tyngd och mekanismer men han har också skildrat vägen bort från "normaliseringen" till det normala. Men är han verkligen historiker? Är han inte bara en journalist med en historikers bakgrund? Visst kan det ibland tyckas att det finns ett lite naivt drag i skildringarna av hjältarna på slagfältet. Visst är forskarens intimitet med aktörerna på den ena planhalvan ett professionellt dilemma. Men även om Garton Ash och hans hjältar ibland kan verka lite naiva så är det värt att påminna om att utan den naiva lidelsen hos sådana som Vaclav Havel, Adam Michnik och andra hade inte det omöjliga blivit möjligt. Troligtvis. Väl kommen till postkommunismen har också åtskilligt av blögdheten falnat. I stället är det nu Garton Ash som vänder sig mot naiviteten i hanteringen av konflikterna på Balkan.

Visst saknas ibland den bredare kontext som är nödvändig för att bilden av vad som hände skall bli fullständig. Men gör det något? Är det diskvalificerande? Är inte i själva verket Timothy Garton Ashs *oeuvre* samtids-historia när den är som bäst? Andra kan ju fylla på med "statistiken".

Om Tocqueville stigit ned från sin himmel för att skildra hur post-kommunismen inträffade hade han kunnat göra det i skepnad av en Fellow vid St Antony's College i Oxford – till klädseln lätt luggsliten och till sättet en smula eftertänksam, men med en stark intellektuell och emotionell närvaro. Analysen är intelligent. Signaturen är personlig. Resultatet är lysande.

Claes Arvidsson (claes.arvidsson@mbox301.swipnet.se) är ledarskribent i Svenska Dagbladet.

Men Garton Ash var inte bara en passiv observant, en förbiresande som råkade vara på rätt plats vid rätt tidpunkt. Garton Ash ville vara där det hände. Han gjorde vänskaper och blev därmed även ett slags rådgivare. Han bidrog just till magin på *Laterna Magica* i Prag.